

En dansk Præstekalk med Runer.

Af Prof. G. Stephens.

Ovenstaaende Stykke blev i Jannar 1876 skjænket til det oldnordiske Museum af en unævnt Privatmand med den Oplysning, at det var fundet ved at kaste en Grav paa Tømmerup Kirkegaard (ved Kallundborg, Arts Herred, Holbæks Amt), 3 Alen fra Kirkeskibets Mur, og i en Dybde af $2\frac{1}{2}$ Alen. Det laa i den løse Jord. Her gengives det

i fuld Størrelse efter Prof. J. M. Petersens Tegning og Kemitypi. Det er et lille Sølvbæger, men temmelig raat udført, og saa blottet for karakteristiske Mærker, at det ikke er let at afgjøre dets Alder, i hvis Bestemmelse kyn-dige have vaklet mellem Tiden fra det 11te til det 15de Aarhundrede, eller endog senere. Alt hvad vi have til Vejledning er, at det er fundet i en kristen Grav eller Kirkegaard, og at det bærer en Indskrift i Runer. Skulde det lykkes at give disse sidste en tilfredsstillende For-klaring, vilde den sikreste Oplysning om Bægerets Alder vistnok derved kunne erhverves.

Der er Grund til at antage, at Bægeret er gjort her i Landet af en dansk Guldsmed, og det har aabenbart været brugt længe og meget, saa at det ikke er saa lidt forslidt. Nogle af Hullerne ere atter istandsatte ved at gyde nyt Metal i; men et sildigere Brud er endnu aabent. Saa vidt mig bekendt, er der ikke i noget af de nordiske Lande tidligere fundet noget saadant med Runer beskrevet Bæger.

Hvad Runerne angaar, ere de lige saa raat udførte som alt det øvrige, og da de ere indridsede i Randen, ere de, foruden ligefrem Beskadigelse, meget forslidte. Vi kunne derfor ikke sikkert angive, hvorledes Arbejdet er udført; men det hele minder noget om Forsa-Ringen og nogle andre Runeristninger paa Metal, især paa Jernbeslag paa Kirkedøre. Tegnene ere enten udhuggede med et skarpt, tungt Redskab eller slaaede med et lille Stempel. I begge Tilfælde ere Forbindelseslinierne senere tilføjede med en Gravstikke; men de ere nu næsten alle forsvundne. Nogle af Stavene synes at være forkortede eller symboli-

¹⁾-Det maa her erindres, at Kalken ofte var udsat for megen Guld-ning ved at anbringes i Præstens Vadsæk eller Sadeltaske, naar han maaske drog om med sit portative Alter. Ligeledes kan be-mærkes, at det i visse Tilfælde var Præsten tilladt, naar den syge, der skulde berettes, var for svag til at synke Brødet alene, at ad-ministrere viaticum in extremis saaledes, at Brødet dypedes i Vinen, ved hvilken Lejlighed Kalkens Nærværelse altsaa var fornøden.

serede paa gammel Vis, og minde om Træk i Helsing-runerne, Forsaringen, Rækstenen o. a.

I mit Runeværk (pag. 533—5) har jeg talt om de mange forskellige Gjenstande, paa hvilke Ruuealfabetet forud blev indgravet, for at alle kunde blive bekendte med dets Stave. Deriblandt har jeg fremhævet forskellige Ting benyttede af Præsteskabet og Kirken, saasom Funter, Klokker, Gulvtegl, Piller o. a. Her finde vi nu Rune-Staverækken paa et Sølvbæger, hvilket jeg antager for en Præsts Kalk eller Kommunionbæger¹⁾, bestemt til hans eget Brug, og ikke til Anvendelse ved Nadverens Uddeling til Menigheden. Bægeret er nemlig saa lille, at det aldrig kan være anvendt paa sidst nævnte Maade²⁾. Paa den Tid, da den kristelige Tro i den romersk-katholske Skikkelse var fuldt grundfæstet i Danmark, havde man desuden ophørt med at uddele Sakramentet under begge Skikkelser; Lægfolk fik kun Brødet, Præsterne alene fik baade Vinen og Brødet. Bægeret kan altsaa ikke være fra Kristendommens første Tid her i Landet, men i det tidligste fra Slutningen af det 12te eller Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, da den ny Skik, hvorved Kalken unddroges Lægfolk, begyndte at blive almindelig. Ved denne egenmægtige Forandring i den oprindelige kristelige Kirkeorden blev altsaa Alterbægeret Præstens særegne Kjendemerke og Forrettighed, hvilket atter medførte den Skik, at Præster begravedes med deres Bæger paa Brystet. Der findes mange Exempler herpaa i England og andre Lande; men jeg kender for Tiden kun to saadanne fra Danmark. De ere begge omtalte i Nye Danske Mag. VI, 89 (sml. den tilhørende Tab. I.). Det ene var det simple Alterbæger, lidt over 4

¹⁾ Det er en fejlagtig Antagelse, at Kalken kun blev given Ærkebisper, Bisper, eller Abbeder med i Graven. Vi have overflødige Beviser paa, at den ogsaa blev nedlagt i Graven med Præster i Almindelighed uden Hensyn til deres Rang.

²⁾ Saa smaa Bægere som dette ere sjældne. Sammenligningsvis smaa ere derimod ikke ualmindelige.

Tommer højt, der fandtes i Ærkebiskop Absalons Grav i Sorø, da den blev aabnet 1827. Dets Kanter vare saa skarpe, at det øjensynlig aldrig har været brugt, men maa være anskaffet til dette Øjemed. Ærkebiskoppen døde 1201. Bægeret beskrives saaledes: »Af Sølv, i den sædvanlige ældre Form, meget tyndt, uden Prydelser eller Indskrift. Saa vidt man ved Gravens Aabning kunde se af Armenes Stilling, havde Bægerets Fod været omsluttet af Ligets foldede Hænder, saaledes som det ofte ses paa gamle Gravstene«. Det andet beskrives saaledes: »Dette Bæger blev fundet i en Grav, der for nogle Aar siden blev aabnet i Roskilde; det har omtrent samme Form, men er kun af Tin, og var hensat ved Siden af Liget, der var begravet i Munkedragt¹⁾. — Paa denne Tid blev det forbudt at bruge Alterbægere af Træ eller Kobber; som oftest vare de af et kostbart Metal, eller i Nødsfald af Tin. Glas var nu for det meste gaaet af Brug.

At Kalken saaledes var Præsternes Kjendemerke, ledte til, at den i Middelalderen ogsaa blev indhugget paa deres Gravstene, med eller uden Kors eller Indskrift, saaledes at

¹⁾ Februar 1876. Arkivar Herbst har netop nu venlig henledet min Opmærksomhed paa et fjerde Alterbæger — om det ellers er et saadant — som nylig paany er blevet undersøgt i det oldnord. Musæum. Det er af samme Størrelse og Form som det fra Tømmesrup; men det er kun af Messing. Det er øjensynlig slidt. Rimeligvis har det været en Kalk, da dets Lidenhed og ejendommelige Form ikke stemmer med de Bægere til verdsligt Brug, som vi have fra Middelalderen, men nøjagtigen ligner de sædvanlige Alterbægere. Da det ikke har noget Mærke, Prydelse eller Indskrift, er det umuligt at bestemme dets Alder. Ventelig har det tilhørt en meget fattig Præst, da det er af et saa billigt Stof. Saadanne Ting af Kobber og Messing maa ofte være blevne benyttede af det ringere Præsteskab, ellers vilde vi ikke saa hyppig finde dem forbudte. Ifølge Musæets Katalog blev Bægeret 1867 skjænket til Musæet af Gaardmand Christen Hedegaard i Sevel ved Holstebro og angaves som fundet i »Galgehøj« i Fly Sogn. — Jeg veed ikke af, at noget saadant Bæger er udtrykkelig angivet som fundet i nogen Grav i Sverige eller Norge.

alle, som saa' et sligt med Kalken prydet Gravmæle, kunde vide, at en Gejstlig af højere eller lavere Grad hvilede derunder. Saadanne med Bægere prydede Gravstene ere ikke ualmindelige i Norden. Naar der paa Stenen er afbildet nogen Figur, holder denne Bægeret for Brystet. Dette er ogsaa Tilfældet med det smukkeste Exemplar, jeg kjender af et saadant Gravminde, nemlig det over Biskop Niels i Roskilde, som døde 1395. Men hele denne Sag kan bedst undersøges i Upsala, i hvis herlige Domkirke der endnu findes næsten et halvt Hundrede saadanne af meget interessant Former. De gaa ned til første Halvdel af det 16de Aarhundrede. Afbildninger findes i Joh. Peringskiølds værdifulde »Monumenta Ullerakerensia cum Upsala nova illustrata« (Stokh. 1719. Fol.).

Hvad nu Alfabetet paa den omtalte Kalk angaar, da maa det være indskrevet der, ikke blot for at opfriske den gode Præsts egen Hukommelse, men ogsaa for at han derefter kunde undervise de unge Mennesker, som vare betroede til hans Varetægt, især dem, der beredte sig til selv engang at blive Præster. Thi Runerne bleve benyttede af Kirken i Formaal, der baade berørte Kristendommens Udbredelse og Litteraturen.

Saadanne Rækker af Runestave paa Sten, Metal, Træ, Pergament, Papir osv. haves i stort Antal. Mange ere ufuldstændige, idet Stave ere udeladte, enten af Skjødsløshed eller hændelsesvis, eller, efter hvad man kan formode, fordi de underforstodes, ligesom vi, idet vi sige eller skrive ABC, mene hele det latinske Alfabet. Ofte standser Rækken af sig selv, fordi der ikke fandtes Plads til flere Tegn, saa at det hele paa en Maade ender med et underforstaaet: et cetera. Der er nemlig talløse Variationer; ikke blot har et Bogstav to eller flere Former, fra Tid til Tid eller Sted til Sted, men disse Former selv ere stadig Forandringer underkastede, enten af Skjönhedshensyn, eller af Hensyn til Stedet, hvor de anbragtes, Skrivefladens Beskaffenhed, dens Haardhed eller Glathed

og endelig spillede Skriverens Behag eller Lune en vigtig Rolle. Og i den tidligere Middelalder forekomme disse Alfabeter ofte i Overgangsformer eller blandede, idet nogle af Tegnene vise hen til det ældre og længere, andre til det yngre og kortere Alfabet. Paa den Maade have vi alle mulige Forskjelligheder, og der varieres mellem 30—40 Stave ned til de senere sædvanlige 16, eller endog færre.

Naar vi nu tage Tegnene paa Kalken for os og be-
tragte dem i dette Lys, vil det blive klart, at den jævne
Skriver paa Randen har gjengivet et Rune-Futhork
paa 21 Stave, fulgt af en Tidsangivelse. — Som
bekjendt kaldes Runealfabetet Futhork, fordi det begynder
med et F og gaar videre i denne Orden. Lad os nu tage
ethvert Tegn særkilt for:

1—3. F, U, P. Om disse er der ingen Tvivl.

4. O. En af de mange Variationer af O, hvad enten
det nu er en Modification af det oldengelske $\mathfrak{O}$, eller og-
saa af det nordiske $\mathfrak{O}$. Er det første Tilfældet, da er det
forkortet, fordi Pladsen var for lille og ikke passende til
den Art Bogstaver; er det sidste Tilfældet, da ere de to
Sidestreger stillede saaledes, for ikke at komme for tæt
til hinanden, af den samme praktiske Grund. Saadanne
Variationer i det skandinaviske Tegn for O ere utallige,
idet Sidestregerne stilles i alle møjige Retninger, til højre
eller til venstre, opad eller nedad, alene paa den ene Side
eller løbende paa begge Sider, med andre Forskjelligheder.

5. [R]. Der er et Hul her, og Pladsen er meget
slidt. Her vente vi det sædvanlige R, og der er Plads
nok dertil. Men Sporene ere saa svage, at vi ikke kunne
sige, om det er udeladt som underforstaaet, eller forsvun-
det ved Beskadigelse og Slid.

6. K. (eller C). En af de mange Variationer af det
oldnordiske Tegn for dette Bogstav.

7. H. Ogsaa et oldnordisk Skrifttegn; det skandina-
viske er sædvanlig $\mathfrak{H}$. Sidestregen tilhøjre er øjensynlig
bortslidt, og Tegnet var oprindelige $\mathfrak{H}$. Hvis ikke, da er

dette Tegn afkortet, som det saa ofte er Tilfældet med saadanne Stave.

8. N. Det sædvanlige Tegn.

9. I. Ligeledes. Medens nogle af Runerne ere langt fra hinanden, ere disse to sidste nær ved hinanden. Men de ere begge fuldkomment tydelige.

10. A. Tydeligt nok. Er den velbekjendte oldnordiske Vocal A, her paa dens bestemte Sted i Futhork, som i saa mange andre af de gamle Alfabetet, baade paa Metal og i Manuskript, istedenfor det senere skandinaviske Tegn **4**, som fortrænger den i det senere eller skandinaviske Futhork. Jeg har mere end een Gang henledet Opmærksomheden paa dette afgjørende Bevis for, at det oldnordiske **Y** er Vocalen A, og ikke **-R**, R finale, eller nogen anden hvilkensomhelst Konsonant. Her have vi et fjerde metalisk Vidnesbyrd om denne Kjendsgjerning.

11. S. Saa vidt vi kunne se af dets meget slidte Form, var der her oprindelig indridset **v**, et af de talløse S-Tegn i den oldnordiske og skandinaviske Staverække.

12. T. Her med en lige Topstreg, hvorpaa vi have mange andre Exempler.

13. B. Nu ser det ud som **k**, en Form, hvori dette Bogstav ofte findes paa Mindesmærkerne. Hvis de finere Linier ere udviskede ved Slid, som det er rimeligst, har Runen fra først af været det almindelige **B**.

14. M. Det oldnordiske **𐌚** (**M**) og **𐌛** (**D**) ere ofte simplificerede til et fælles **𐌚**, som baade kan betyde M og D — just ligesom vi ved at skrive hurtig sammenblende n og u, in, ni m osv. Som vi ogsaa vide, er M hyppig endnu mere forkortet. Saaledes have vi tre gamle Exempler paa **𐌚** for M. Her er det kun antydnet eller symboliseret i en endnu mere forkortet Skikkelse, da der var saa knap Plads paa den smalle Rand.

15. L. Vi maa erindre, at om end den almindelige Futhorkororden er LM, er der dog mange af Alfabeterne, hvoriblandt flere af stort Værd og Ælde, hvori Bogstav-

ordenen er ML, netop som her. 𐌚 (L) er ikke ganske tydeligt paa Bægeret; men det kan dog med blotte Øjne skimtes paa sin rette Plads, og med Øjegas er det endnu umiskjendeligere. Der er desuden Plads nok til dette Bogstav.

16. E. For nogle af Stavene i det ældre Futhork er der ikke nogen afgjort fast Orden, hvorom de ældste Alfabetter paa Metal afgive Vidnesbyrd. Det kan derfor ikke være særdeles paafaldende at finde E paa denne Plads. At det nemlig er et E, er vist. Bogstavet findes undertiden simplificeret; men her er det hele M næsten bevaret.

17. D. Det næste Tegn har været et D, af skandinavisk, ikke af oldnordisk Form. Men de finere Linier ere afslidte. Tilsyneladende har det oprindelig været det sædvanlige 𐌋.

18. yO. Dette oldnordiske Bogstav er tydeligt nok. Enten det er indridset 𐌚, som her, eller 𐌛, hvad der er almindeligere, har det samme Betydning.

19. NG. Ogsaa tydeligt. Dette karakteristiske Bogstav har mange Former (se mit Runeværk p. 149, hvor der findes mere end et Dusin Varianter, til hvilke der ved senere Fund er kommet endnu flere).

20. Æ. Hvad vi se her, er kun en skraa Streg; men der er Spor af en Krydslinie, og jeg tvivler ikke om, at der oprindelig har staaet 𐌠, det velbekendte Æ.

21. Y (Œ, 𐌚, eller -R) ikke tydeligt, da Randen har et Brud. Dette Bogstav ender det sædvanlige korte skandinaviske Alfabet. Det har talløse Former. En af disse er 𐌚, tilsyneladende Tegnet her.

Saaledes: 1) dette Bæger-Futhork; 2) det skandinaviske:

1. F, U, þ, O, (r), K; — H, N, I, A, S; — T, B, M, L, E, D, yO, NG, Æ, Œ,
2. F, U, þ, O, R, K; — H, N, I, A, S; — T, B, M, L. Œ.

Nu er det fuldstændigt umuligt, at den Rækkefølge af Runer paa Bægeret, hvoraf de fleste ere utvivlsomme og ubestridelige, og de andre ikke mere »barbariserede«, end vi finde dem paa talløse andre »orthodoxe« Mindesmærker,

kan være Tilfældets Værk. Vi have her tydelig for os et regelmæssigt Overgangs-Runealfabet, hovedsagelig oldnordisk, paa sædvanlig Vis. Det har endnu, paa det Sted og til den Tid, da det optegnedes, fastholdt 21 Bogstaver, af hvilke de 19 ere oldnordiske eller fælles for begge Alfabet, medens 2 ere senere eller skandinaviske.

Efter min Mening er alt dette tydelig nok; men hvad betyde de Tegn, som følge efter Alfabetet? De maa enten være meningsløse, eller Runer, eller Romerbogstaver, eller Tal. Hvis det sidste er Tilfældet, ville de afgive Tidsbestemmelsen.

Der er ingen Grund til at antage Tegnene for meningsløse. De se regelmæssige nok ud, og her kan sikkerlig ikke være Tale om Trylletegn eller Amuleter. Runer er det ikke, naar man tager Ordet i dets almindelige Betydning. Det kan man se med eet Øjekast. Romerbogstaver ligesaa lidt, naar Ordet tages i dets egentlige Mening. Den sidste Antagelse bliver altsaa ene tilovers. Det maa være en Art Cifre eller Datering.

Vi vide nu imidlertid, at de gamle Runeristere ikke havde noget Tegn (hverken Bogstav eller andet) til at udtrykke Taltegn. Alle deres Talord ere skrevne helt ud. Datering er derfor fuldkommen ukjendt i den virkelige Runealder. (Se mit Runeværk p. XVI). Datering, og særlig med Cifre, er et Laan fra Latinen, og findes ikke før den latinsk-kristelige Dannelse var vidt udbredt og fuldkommen befæstet. Tidfæstede Rune-Klokker (dog ikke med Taltegn) gaa kun tilbage til det 13de Aarh., tidfæstede Rune-Gravstene (ikke med Taltegn) til det 14de. (Det ældste Exempel, paa Gotland, er fra Aaret 1326). Forsøgte Runesmedene sig paa at angive nogen Tidsbestemmelse (udenfor den gjængse Form med Regjeringsaar, skrevne helt ud) toge de deres Tilflugt til andre Udveje. En var den særlig kirkelige Maade ved Udregning af Kirkekalenderen, med Gyldental og Søndagsbogstaver, hvorpaa vi have saa mange Prøver fra Øen Gotland. Som Exempel kan anføres

Slutningen af Indskriften paa Hangvarstenen (C. Sæve, Nr. 20):

ÞA UAR UR PRIMSTAFR OK þOS SUNUTAHN EN
HAN DO

Da var N Primstav (Gyldental) og þ Søndag (Søndagsbogstav), dengang han døde..

Udregnet ved Hjælp af Runestaven udkommer her Aaret 1350.

En anden Maade var ved mekanisk Efterligning eller Runisering af Romertallene. Her kan jeg takke den norske Arkæolog Ingvald Undset for et godt Exempel, nemlig Skjelstenen ved Eggemer, Ringerike i Norge, undersøgt og afskrevet af ham i Maj 1875. Bag paa er følgende Tidsangivelse indristet, langt senere end selve Indskriften:

Υ Þ ϣ ϕ ϕ ϕ ϕ : Þ ḡ : ϕ ϕ ϕ ϕ ϕ : Υ Ṛ Ṛ Ṛ :

Disse Runecifre ere kun gamle Venner i en ny Skikkelse. Υ, Runen for M, er her taget som det første Bogstav af Mille, som sædvanlig paa Latin. Saa Þ, svarende i Skikkelse til det lat. D = 500. Rune-L er som i Latin brugt for 50. Runestaven ϕ blev almindelig brugt for X i disse senere Runealfabeter, der bleve udfyldte og ordnede saaledes, at de kunde passe med det latinske ABC. Men Romertallet X er 10. Tegnet Ṛ er selvfølgelig 1, ligesom i Latin. Vi faa altsaa:

MDLXXXIX : þAN : XXIII : Marti 9 : 1589 den 24.
Marts.

Hist og her gjordes stedlige Forsøg paa at bruge konventionelle, kunstige Halvruner som Taltegn, og deres Form afhænger da af Runeristerens Indbildningskraft og Opfindsomhed. Jeg kjender kun to saadanne Mindesmærker. Den ene er Kirgiktórsoak-Stenen i Grønland, som ender med:

som er bleven forklaret paa forskjellig Maade. Men alle ere enige om, at den angiver Tiden. Efter min Mening kan den forklares ved den i Middelalderen almindelige Skik at udelade Tegnet paa 1000, netop som vi selv nu saa ofte gjøre. Paa denne Maade have vi 2 Tegn for C (100), 3 for X (10) og 1 for V (5); saaledes staar der 235, det vil sige: 1235, hvilket passer nøjagtig med Stenens Alder, saa vidt vi kunne dømme af alle Omstændigheder. — Det andet er Norum-Funten i Bohuslen, som ender med Tidsbestemmelsen

Her har jeg ogsaa antaget, at Tegnet for M (1000) er udeladt, medens vi have 3 konventionelle Halvruner for C (100) og 2 for X (10), altsaa 320, det er: 1320, hvilket ogsaa passer godt, skjønt Stenhuggeren i sine Dekorationer paa Funtens Sider har fulgt ældre Traditioner.

Naar vi nu komme til Bægeret, tror jeg, at det fremviser en fjerde Maade af en Art Runedatering, meget beslægtet med den sidst omtalte. Det konventionelle, fantastiske Tegn for M (1000) synes at have været en Art af oldnordisk **M**, simplificeret til **□**. Den venstre Halvdel er beholdt som M (1000); den højre Halvdel som C (100). Thi det første Tegn er **[**, det andet og tredje (beskadigede foroven) rimeligvis **]**, efterfulgt af et lille **°**. Dette giver os MCC[°], eller Millesimo Ducentesimo, 1200. Men der blev Runeristeren standset; der var ikke paa Randen Plads til 2 Tiere, 1 Fem og 2 Ettal hverken i Runer eller Romertal, hvorfor han klogt og praktisk tilføjede — med arabiske Tal — et 2 og et 7. Det hele udgjør altsaa: 1227.

Vi have set, at Bægeret næsten afgjort maa være en Præstekalk, og at det i saa Tilfælde ikke kan være ældre end omtrent Aaret 1200. Det er Grændsen paa den ene

Side; paa den anden Side bærer den ganske vist et Rune-Futhork med 21 Stave, af hvilke ikke færre end 19 tilhøre den oldnordiske eller almindelige Staverække. Det er aldeles utroligt, at det skulde være ristet senere end Aaret 1300. Dette er Grændsen til den anden Side. Den ovennævnte Tidsbestemmelse vil derfor kunne passe med hvad vi vide om Gjenstanden selv og om Runerne.

Hvis denne Forklaring af Tidsangivelserne alligevel skulde blive forkastet, og hvad enten vi betragte Bægeret som helligt eller som verdsligt, ældre eller yngre, og hvad enten vi give de sidste konventionelle Tegn nogen eller ingen Mening, saa er det vist, at dette gamle Sølvbæger bærer et Runealfabet paa 21 Bogstaver, af hvilke kun 2 afgjort tilhøre det senere Futhork. Jeg meddeler her hele Linien af Runer og Tegn paa Randen, som det findes, i Prof. J. M. Petersens Facsimile, med en Linie under af mig selv, indeholdende de normale Former som Bægeret uden Tvivl har fremvist, inden det blev slidt og beskadiget. I den tredie Linie har jeg tilføjet de tilsvarende sædvanlige Bogstaver.

Y D P K (R) H H T Y V T B M M 7 2 6 4

F, U, P, O, R, K, H, N, I, A, S, T, B, M, L, E, D, yO, NG, Æ, Æ.

Efter min Mening betyde de sidste Tegn, som jeg har sagt: MCC^o27, eller 1227.

Efter Forfatterens engelske Mnskr. oversat med faa Forkortelser af H. F. Rørdam.